

a 970-es arkadiiopolisi csata a kalandozások záró fejezete (érdekes, hogy Haldon a lovasfjász taktika szerepét milyen fontosnak tartja kiemelni ebben az ütközetben). Ezt követően a X. századi bizánci hadtörténet talán legrészletesebben tárgyalta eseményei következik, a 971-es dorostoloni csaták. Itt a kijevi Svjatoszlav ellen küzdő bizánci seregek példáján különösen részletesen tudja bemutatni a hadszervezetet és az alkalmazott taktikákat. A fejezetet II. Basileios háborúinak bemutatása zárja (a bolgárok elleni hadjáratokra koncentrálnak).

Az utolsó fejezet a XI. századi összeomlás és a Komnenos-császárok uralkodása alatti talpra állás időszakát tárgyalja. A stratégiai helyzet ismertetését a taktikai szervezet változásainak bemutatása követi, majd a manzikerti hadjárat leírásával kezdi tárgyalni a korszak eseményeit. Ezt a zavaros időszakot csatái követik: Kalavryai (1078) és Dyrrachion (1081). Ezután a Komnenosok reformjait tárgyalja, amit egy újabb magyar vonatkozású csata leírása követ (Zimony, 1167). A fejezet utolsóként bemutatott hadi eseménye Manuel császár myriokephaloni veresége (1176). Ezt követi a következtetések összefoglalása. Érdekes, hogy a források és szakirodalom összefoglalója egyben tárgyalja az eseményekre vonatkozó írott forrásokat és a vonatkozó, válogatott irodalmat, a szövegben ugyanis nincsenek külön jegyzetek.

Ez a nem túl terjedelmes kötet igazán figyelemre méltó, erénye, hogy a csaták között győzelmeket és vereségeket egyaránt bemutat. A köztörténetre nem sok szót veszteséget, azt máshol is megtalálhatja az olvasó, viszont rejtély, hogy Herakleios háborúira miért nem tért ki részletesebben. Több térkép (jó hogy a csatákat bemutató vázlatok általában több fázisra bontva mutatják be a harcmenetét), illetve színes és fekete-fehér képek teszik élvezetesebbé a munkát, amelyet talán itthon is érdemes lenne kiadni magyar vonatkozásai és hasznos ismeretterjesztő volta miatt.

Tóser Márton

DAVID NICOLLE

MANZIKERT, 1071. THE BREAKING OF BYZANTIUM

(Osprey, London, 2013. 96 o. ISBN: 978 1 78096 503 1)

A „bizánci Mohács” magyar nyelvű irodalma nem túl gazdag: jóformán G. Regan *Döntő csaták*-beli leírása az egyetlen részletes ismertető, legutóbb pedig B. Szabó János is kitért rá a *Háborúban Bizánccal* című könyvében. Az angolszász szakirodalom az utóbbi időben viszont jócskán nekiveselkedett a bizánci témáknak (a franciák – Laurent, Cahen, Cheynet – pedig már korábban is foglalkoztak vele), így ez az ismeretterjesztő munka komoly háttéranyagra támaszkodhatott. Az Osprey kiadványait ismerők tudják, mire számíthatnak: színes és fekete-fehér képekkel, térképekkel ellátott összefoglaló írásra a témáról, melyet főleg a vonatkozó másodlagos irodalom felhasználásával írtak meg. David Nicolle régóta kutatja a keresztes időszak hadtörténetét, ami egy alapos munkát eredményezett.

A mű az előzmények ismertetésével indul, röviden kitér a bizánci és muszlim határvidék etnikai-vallási sokszínűségére, majd a bizánci hatalom újraéledését veszi sorra. Ez a rész meglehetősen általános, és keveset tudunk meg belőle a témára vonatkozóan, lényegében a határvidék, a vallási feszültségek bemutatását kapjuk a bizánciak és az eretneknek tartott örmények között. Megállapítja, hogy a XI. századi terjeszkedés a Van-tó vidékén ugyan stratégiaileg helyes döntés volt, de az új keleti határok nem váltak biztonságosabbá, mint az később kiderült. Ezután a szeldzsukok felemelkedését kezdi tárgyalni, a bizánciakhoz képest jóval részletesebben, kitérve nomád életmódjukra, az iszlám elterjedésére, majd a Szeldzsuk-dinasztia felemelkedésére. Türkmen követőik élén, népmozgásukra támaszkodva előbb a Gaznavidák, majd régi riválisuk, az oguz jabgu legyőzésével létrehozták saját birodalmukat. A türkmének és a dinasztia érdekei nem teljesen estek egybe, mivel utóbbiak fennhatósága elég laza volt, így jelentős nomád csoportok költöztek Azerbajdzsánba, ahol viszonylag függetlenül élhették nomád életüket és az iszlám nevében indíthattak portyákat

a szomszédos népek ellen. Azt is helyesen hangsúlyozza, hogy a szeldzsukok számára komoly előnyt jelentett, hogy a nomád török és az iszlám háborús hagyományokat kombinálták birodalmukban. Ezután 1067-el kezdí az eseményeket, Romanos Diogenes trónra jutásával, kihagyva a korábbi török támadások előző két évtizedét (a térképekkel és a kronológiával némileg pótolja). A császár két eredménytelen keleti hadjáratának (1068, 1069) rövid ismertetése során jól jellemzi a bizánci seregek ellátási problémáit, a szeldzsuk vezérek önálló portyáit, azt, hogy a keleti területek milyen kritikus állapotban voltak már ebben az időszakban, de az is igaz, hogy kitűnik: a szultán, Alp Arslán kevésbé volt érdekelt a Bizánc elleni háborúban, mivel birodalmának e nélkül is volt elég problémája. A fejezet tartalmaz néhány hibát, például helytelenül kapcsolja össze a Hétfolyó vidékét a szeldzsukokkal, amely inkább a karahánidák történetében játszott komoly szerepet, illetve a könyvben később is kissé hanyagolja a bizánci fél részletezését a muszlim oldalhoz képest. „Osprey-szokás” szerint ezután kapott helyet az események kronológiai összefoglalója –talán célszerűbb lett volna ezt a mű elejére vagy a végére beilleszteni.

A továbbiakban a szembenálló ellenfelek rövid ismertetése következik, előbb a bizánciak (jellemező módon leginkább a csata utáni tevékenységük a hangsúlyos: milyen trónviszályokban, lázadásokban vettek részt), majd a szeldzsukok oldalán, Alp Arslánnal kezdve. A következő fejezet a szemben álló erőket tárgyalja. Először a bizánci hadszervezetet mutatja be, sajnos nem hibák nélkül: gyalogsági bandon nem volt, csak lovas, a létszám adatokkal pedig elég óvatosan kell bánni, nem feltétlenül hitelesek. A civil és katonai pártok viszálykodásának jelentőségét viszont a szakirodalom jogosan véli túlhangsúlyozottnak. Röviden bemutatja a XI. századi határvédelem szerkezetét, azt, hogy valójában csak egy vékony erődvonallal védte a keleti tartományokat, melyeket centralizált zsoldos csapatoknak kellett volna kiegészíteni (megérte volna kitérni a korábbi thema-szervezettel való összehasonlításra, de ennek a régi defenzív szervezetnek fokozatos eltűnésére, ami Anatólia védtelenül maradásának fő oka volt, nem tér ki egy szóval sem). Figyelemre méltó viszont az a megállapítása, hogy a bizánci parancsnokok könnyebben tudtak kisebb erőket irányítani ebben az időszakban, és hogy a manzikerti vereségben a morál és a fegyelem hiányosságai is fontos szerepet játszottak – sajnos részletekbe nem megy, bár egész fejezetnyi terjedelemben lehetne boncolgatni ezeket a kérdéseket. Nicolle nem Bizánc-kutató, de így is bosszantó, hogy a hagyományos végvidéki lovasságot stratiotai helyett stradioti-ként említi (nem elírás, az indexben is így szerepel), ez azonban tudtommal későbbi fogalom, az olaszok használták balkáni eredetű katonaságukra, például Basta is közülük származott. A szeldzsuk erők összegezését követően ezután, helyesen összefoglalva a lényegét: törzsi és önkéntes csapatok és hivatásos, gulám egységek kombinációja alkotta a szultán seregét. Az eredeti türkmén csapatok nomád egységek voltak, saját vezetőik irányítása alatt, melyek azonban nem voltak mindig megbízhatóak. Irán meghódítása a perzsa-muszlim hagyományok átvételével járt, vagyis állandó zsoldoshaderőt (askar) hoztak létre, lényegében a gaznavida riválisaiak mintájára, kiterjedt ellátó szolgálattal.

A következő fejezet a szemben álló felek terveit hasonlítja össze: IV. Romanos az örmény tartományok fölötti bizánci fennhatóság helyreállítását akarta elérni, hogy elzárja a türkmén portyázók útját. A vidék azonban már súlyos károkat szenvedett a korábbi török támadások miatt, ezért a sereg logisztikai szükségletei jókora mállha cipelését tették szükségessé. A császár sikeres hadjáratával saját politikai helyzetét is stabilizálhatta volna a rivális Dukas-családdal szemben. A Van-tó vidéke volt a fő célpont: Manzikertet vissza kell venni, és még Ahlatot is, hogy elzárják a szeldzsuk támadók útját, s ha lehet, még a legkeletibb Vaspurakan tartományt is vissza kell szerezni. Az viszont, hogy csatára is sor kerülhet a szultánnal, aligha volt tervbe véve. Alp Arslán maga nem tervezett Bizánc elleni hadjáratot, Észak-Irak és Szíria meghódítására készült, a Fátimidák elleni későbbi háború felvonulási terület biztosítására. A bizánci végeket dúló türkmének lényegében önállóan intézték a maguk háborúját, abba a szultánnak nem volt beleszólása. Viszont a korábbi évek nem túl eredményes bizánci hadjárata után aligha gondolta volna sem Alp Arslán, sem vezírje, Nizám al-Mulk, hogy a császár akciója közben nagyszabású hadjáratra vállalkozik olyan területen, amelyet a szeldzsukok már sajátjuknak tartottak és számukra is nagy stratégiai fontossága volt.

Nicolle az 1071-es hadjáratot a legerjedelmesebb fejezetben foglalja össze. 1070-ben foglalta el Manzikertet a szultán, hogy megerősítse a szeldzsuk pozíciókat a térségben, mielőtt Szíriába indulna a fátimidák ellen. Útközben más bizánci erősségeket is bevett, majd miután átkelt az Eufráteszen, ostrom alá vette Aleppót 1071 elején. IV. Romanos ekkor már megkezdte előkészületeit keleti had-

járátára, február-márciusban tartott szemlét emberei felett (viszont a Balkánon is csapatokat kellett hátrahagynia a dél-itáliai normannok, valamint a magyarok fenyegetése miatt). Jókora, soknemzetiségű haderőt gyűjtött össze, a nyugati zsoldosoktól kezdve, a grúzokon át, a keleti nomádokig sokféle nép képviseltette magát, de éppen ezért a pontos létszámok megállapítása lehetetlen, általában 30-40 000-re teszik, leszámítva a kiszolgáló legénységet. Márciusban indult el keletre, miután átkelt a Boszporuszon, s elkezdte összegyűjteni az anatóliai csapatokat. A felvonulás lassú volt a jókora málna és az ellátási nehézségek miatt. Végül Sebasteába érve haditanácsot tartottak, hogy mi legyen a következő lépés: folytassák-e az előrenyomulást az ellenség kezén levő területekre, vagy inkább a helyi védelem megerősítésével foglalkozzanak. Bár a szultán hollétéről és terveiről nem tudtak semmit, végül a Van-tó vidékére való továbbhaladás mellett döntöttek. Miután elérték Theodosiopolist, a hadsereg már harci készenlétben haladt tovább, de némely egységeket kikülönített a császár grúz szövetségeséhez, türkmén zsoldosait pedig visszaküldte a fővárosba, mivel nem bízott meg bennük. Közben Alp Arszlán is értesült a bizánci felvonulásról és április 3-án felhagyott Aleppó ostromával, és sietett visszafelé (az áradásban levő folyókon nem volt könnyű átkelni, sok állat és málha veszett oda). Serege zömét, mivel igen fáradtak voltak, hazaküldte a szövetséges marvánida emírség területén, csak 4000 gulámját vitte magával a kurd hegyek felé, ahol Khvoy városánál gyülekeztette katonáit. Mire a császár ellen indult, 30 000-re növelte – a bizánciakhoz hasonlóan többnemzetiségű – haderejét. IV. Romanos ugyan tudott arról, hogy a szultán felhagyott Aleppó ostromával, de „futásából” nem következtetett arra, hogy szembe akar szállni vele, legfeljebb védelmi intézkedésekre számított. Valószínűleg még júliusban is azzal számolt, hogy serege túlerőben lesz a törökökkel szemben, ha egyáltalán lesz, aki szembe mer szállni vele. Viszont probléma volt, hogy Theodosiopolis vidéke már aligha láthatott el sokáig egy ekkora haderőt. Két hónapi ellátmányt kellett összegyűjteni, mert a Van-tó felé még kevesebb élelemre számíthattak a régóta kiélt vidéken. A sereg egy részét (talán a felét?) előreküldte Ahlat vidékére, hogy takarítsák be a termést, a többivel pedig Manzikerthez vonult. A haderő megosztása később súlyos következményekkel járt. Alp Arszlán, miután híreket kapott az említett városokból a bizánciak közeledéséről, maga is ide indult (Nicolle szerint a tó északi partján), de előbb felmentő csapatokat küldött Ahlathoz.

A bizánciak augusztus 23-i veresége Ahlat mellett komoly befolyással volt a későbbi eseményekre: az ide küldött seregrész, bár veterán parancsnokok vezették (Ioannes Tarchaniotes és Roussel de Bailleul), hamar megfutamodott és Mush városába menekült. Ezzel azonban dél, majd nyugat felé kerültek, jócskán eltávolodva a császártól, akinek sejtelve sem volt csapatai hollétéről. Lehet, hogy kénytelenségből (a szultán seregének közeledése és saját katonáik szétszóródása miatt) tettek így, de az, hogy a haderő jelentős részét ezzel kivonták a további harcból, később az árulás gyanúját vetette föl. IV. Romanos ezen a napon megadásra bírta Manzikertet, de a délre küldött csoporttól semmilyen hírt sem kapott, és még mindig nem észlelte a törökök közeledését (látható, hogy ezen a hadjáraton mennyire kevés információval rendelkeztek a bizánciak). Másnap a szultán értesült a város elvesztéséről (talán Ahlatban), sietve indult észak felé. Rövidesen jelentették, hogy a takarmányt gyűjtő katonákat török támadás érte, erre Nikephoros Bryennios magistrost küldték ki védelmükre egy kisebb csapattal. Hamar kiderült, hogy ezek nem türkmén nomádok, akik hamar megfutamodnának, sőt, mivel kezdték bekeríteni a bizánci csapatot, a parancsnok erősítést kért a császártól. Nikephoros Basilakes dux örmény különítményével felmentette ugyan Bryenniost, de miután meggondolatlanul üldözőbe vette a törököket, kelepcébe futott és fogságba esett. Bryennios ezután már az egész balszárnnyat vitte magával a harcba, de mivel túlerűj a szeldszuk erőbe ütközött, sebesülten kellett visszahúzódnia a császárhoz. IV. Romanos ekkor már belátta, hogy komoly csatára van kilátás, az ahlati menetről egyelőre le kell tennie. Hadrendben vonult előre a teljes sereggel késő délutánig, de a törökök visszahúzódtak előre, így visszatért megerősített táborába. Augusztus 25-én követváltásra került sor, de semmilyen eredmény sem született; a bizánci uralkodó megalázó módon fogadta a küldöttet. Az erőviszonyok nem voltak kimondottan kedvezőek egyik fél számára sem, bár a bizánciak talán valamelyest létszámfölényben voltak.

Augusztus 26-án pénteken került sor végül a csatára. A bizánciak szokott kétvonalas hadrendjükben indultak a szeldszukok felé, akik félhold alakban álltak föl és lassan hátrálni kezdtek, hátrább, délre vagy délnyugatra lesbe állított csapataik felé. A császár serege nyilván közelharccra akarta szorítani ellenfeleit, a törökök viszont hátrálva akarták nyilazással fellazítani a hadrendet,

hogy aztán adódó alkalommal támadásba menjenek át. Ez ment délutánig, amikor IV. Romanos emberei elérték a szultán táborát, vagy inkább előretolt parancsnoki pozícióját – Nicolle alighanem joggal véli úgy, hogy az valójában távolabb volt, a hegyek lábánál. A bizánci hadrend ekkor már kezdett széthúzódni az egyenetlen terepen, és a folytonos csatározásokban elszenvedett veszteségek bosszantották a császárt. Megállást parancsolt a seregeknek, és a két nappal korábbihoz hasonlóan elrendelte a visszavonulást a táborba. Ez ésszerű döntés volt, hiszen a további előrenyomulásnak nem sok értelme lett volna a közeledő este miatt, és az emberek túlerőltetése sem volt kívánatos. Viszont a csapatok számára már kevésbé volt egyértelműen kedvező a döntése, főleg a harc zömét viselő és a centrumtól kissé eltávolodott szárnyakon. Hamarosan zavar tört ki, mivel többen is úgy vélték, hogy a császár elesett a harcban. Alp Arszlán gyorsan rájött, hogy most érkezett el a kedvező pillanat, új helyett kardot és buzogányt ragadott, ezzel jelezve, hogy közelharcba fog kezdeni és támadásra indult. A harcban először a bizánciak jobbszárnya futott meg, ráadásul a második vonal is sietve velük tartott (Nicolle keveset foglalkozik ennek parancsnoka, Andronikos Dukas szerepével, pedig a császár ellenségének árulása volt a döntő a csata kimenetelében). A Romanos mellett maradt csapatokat körülvették a törökök, és rövidesen megfutamították a balszárnyat is. A császár hamarosan magára maradt, lényegében csak kíséretével küzdött tovább, míg sebesülten fogságba nem esett (Nicolle viszonylag hosszan tárgyalja ennek különböző leírásait, kevesebb anekdota-szerű történet is elég lett volna). A menekülő bizánci csapatok zöme viszonylag kevés veszteséget szenvedett (függetlenül a bizánci és muszlim források adataitól), nagyobbakat inkább Manzikert falai előtt. A harcban résztvevők 5-10%-a eshetett el, viszont a teljes létszámnak akár 20%-a is fogságba kerülhetett.

A következő részben megint bőbeszédűen tárgyalja a szerző a császár fogságának történetét, majd a következményeknél röviden kitér IV. Romanos bukására, miután a szultán szabadon engedte, majd Alp Arszlán halálára (ahhoz képest, hogy máshol milyen szívesen kitért különböző muszlim krónikások történeteire, itt meglehetősen szűkszavú, pedig ezt az eseményt a források részletesen tárgyalják). A bizánci Anatólia elvesztésének csak egy fél oldalt szentelt.

A szöveg gyakran túlságosan bőven merít a muszlim forrásokból a bizánciak hátrányára, és bosszantó hibák is előfordulnak benne (például III. Romanos állítólagos fátimida fogságba esését – 71. o. – nem tudom, mire alapozza). Erénye viszont, hogy a közhiedelemtől eltérően, bár fordulópontnak tartja a csatát, nem önmagában döntő katonai katasztrófaaként mutatja be, nem egy tipikus nomád győzelemnek tartja, és hangsúlyozza az ahlai csata fontosságát. A térképek (melyek nem tökéletes topográfiai pontossággal készültek, a 17. oldali jócskán túlszűfolttra sikeredett, viszont a csatái jól mutatják a harc térbeli elnyúlását, ami miatt általában nem is lehet egyetlen vázlatban bemutatni a manzikerti csatát) és a kronológia adatai gyakran helyettesítik – bár nem hibák nélkül – a szövegből hiányzó események ismertetését. A török népvándorlás okaira nem tér ki, pedig felhasználhatta volna például Ellenblum 2012-es *The Collapse of the Eastern Mediterranean* című munkáját. A képanyagból nem tudunk meg semmit a szemben álló felek fegyverzetéről, viseletéről. Sajnálatos, hogy csak Christa Hook csatajelenetein láthatjuk az ellenfelek felszerelését. Az index nem sikerült túl jól, a bizánci oldal fontos terminusai (például strategos, thema), vagy az egyedüli szemtanú krónikás Attaleiates neve nem szerepel benne.

Ismeretterjesztő irodalomként látványos, bőséges képanyaga, térképei és olvasmányossága miatt jól használható a kötet. Pár éve a Delta Vision kiadó megjelentetett magyarul is néhányat az Osprey kiadványaiból – talán erre a témára is sor kerül majd.

Tőser Márton